УДК 371.5

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ФАХОВОГО РІВНЯ СУБ'ЄКТІВ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Парфанович І. І.

У статті якісно-статистичним аналізом визначено проблеми, які панують у сфері підготовки, компетентності та діяльності суб'єктів профілактики девіантної поведінки дівчат шкільного віку. Їх вирішення полегшується шляхом покращення науково-методичного забезпечення соціально-організаційної й психолого-педагогічної складових профілактики. Визначення вихідних даних, які стосуються суб'єктів профілактики, моніторинг і аналіз якості профілактичної діяльності дозволяють вчасно вносити корективи в профілактичний процес.
Ключові слова: девіантна поведінка, неповнолітні дівчата, суб'єкти профілактики, девіантна поведінка.

В статье качественно-количественным анализом обозначено проблемы, которые преобладают в сфере подготовки, компетентности и деятельности субьектов профилактики девиантного поведения девочек школьного возраста. Их решение улучшается путем науково-методического обеспечения социально-организационной и психолого-педагогических компонентов профилактики. Обозначение исходных данных в отношении субъектов профилактики, мониторинг и аналих качества профилактической деятельности позволяют своевременно вносить коррективы в профилактический процесс.
Ключевые слова: девиантное поведение, несовершеннолетние девочки, субъект профилактики, девиантное поведение.

Through qualitative-statistical analysis the problems prevailing in the field of training, competence and activities in prevention of deviant behavior among school-age girls have been identified. Their solution is facilitated by the improvement of methodological support for socio-organizational and psycho-pedagogical components of prevention. Establishing baseline data for subjects of prevention, monitoring and analysis of the quality of preventive activities allow of timely adjustments to the process.
Key words: deviant behavior, under-age girls, subjects of prevention, deviant behavior.

Актуальність проблеми. Розроблена і впроваджена програма "Діагностика і профілактика девіантної поведінки дівчат шкільного віку" (2009–2010 рр., Тернопільська область) спрямована на забезпечення захисту прав неповнолітніх дівчат, попередження і подолання їх девіантної поведінки. Це вимагає високого рівня здійснення профілактичної роботи. Науково-дослідною лабораторією діагностики і профілактики девіантної поведінки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка запропоновано модель соціально-педагогічного комплексу, задля чого було визначено заклади, установи, організації регіонального і місцевого рівнів, які дотичні до проблеми з урахуванням виду девіацій, можливостей регіону та визначення особливостей діяльності суб'єктів профілактики девіантної поведінки. Однією з основних вимог, які ставляться до проведення профілактичної роботи, є професійність фахівця, теоретичний, методичний, практичний рівні діяльності.

Метою є розкрити стан і умови професійної діяльності з питань попередження та подолання поведінкових девіацій дівчат шкільного віку.

Теоретичні основи. Нами проаналізовано теоретичні напрацювання з питань підготовки фахівців до профілактики девіантної поведінки (О. Гундарова [1], вимоги до педагога (Е. Драніщева [2, с. 61], В. Павленчик) [6, с. 11], зокрема до його професійних компетентностей фахівця з профілактики поведінкових девіацій (В. Захарчук [3, с. 101], К. Корсак [4, с. 165], Т. Мануйлова [5, с. 15])). Найбільшою мірою відповідають за здійснення профілактики поведінкових відхилень серед дівчат соціальні педагоги.

Основний зміст. У процесі дослідження вивчався рівень не тільки професійної підготовки, а й морально-етичної культури спеціалістів. Узагальнення (табл. 1) зроблено на основі аналізу опитування, анкетування, спостережень 192 осіб – суб'єктів профілактики (педагогів загальноосвітніх шкіл – 47 чол., соціальних педагогів – 36 чол., практичних психологів – 24 чол., соціальних працівників – 18 чол., працівників кримінальної міліції – 4 чол., органів внутрішніх справ – 4 чол., органів державної виконавчої влади (спеціалісти соціальних структур, методисти) – 21 чол., медичних працівників – 12 чол., членів громадських організацій – 19 чол., священиків – 7 чол.). З них 79 % становили жінки і 21 % – чоловіки. Види девіантної поведінки, профілактикою яких займалися респонденти у процесі реалізації програми "Діагностика і профілактика девіантної поведінки дівчат шкільного віку" протягом 2009–2010 рр.: асоціальна, аморальна – 39 %, адиктивна – 9 %, протиправна – 22 %, всіма або переважною більшістю видів девіацій займалися 30 % осіб – суб'єктів профілактики.

Таблиця 1

Професійні характеристики осіб – суб'єктів профілактики,

залучених до реалізації програми діагностики і профілактики девіантної поведінки дівчат шкільного віку

Загальні відомості	**Особи жіночої статі (%)**	**Особи чоловічої статі (%)**
Вік суб'єктів профілактики	До 30 р. – 24 30–40 р. – 43 40–50 р. – 12	До 30 р. – 14 30–40 р. – 5 40–50 р. – 2
Освіта	Вища педагогічна – 33 Вища психологічна – 22 Вища економічна – 8 Вища юридична – 7 Вища медична – 7 Інші – 2	Вища педагогічна – 10 Вища психологічна – 3 Вища економічна – 2 Вища юридична – 4 Вища медична – 3 Інші – 2
Професійний стаж роботи	До 5 р. – 17 5–10 р. – 24 10–20 р. – 29 Більше 20 р. – 9	До 5 р. – 10 5–10 р. – 7 10–20 р. – 2 Більше 20 р. – 2

Основна частина осіб, які здійснюють профілактичну діяльність, – жінки; вік респондентів в основному складає 30–40 років. Освіта працівників соціальної сфери, які здійснюють профілактичну роботу, дуже часто не відповідає вимогам фахової діяльності. Також не всі, хто займається профілактикою девіантної поведінки дівчат шкільного віку, працюють за фахом. Загалом майже четверту частину опитаних становлять ті, які не мають відповідної освіти. Значну частину опитаних складають ті, хто працює над профілактикою девіантної поведінки у вузькій сфері. Основний стаж роботи для суб'єктів профілактики становить від 5 до 20 років, що є оптимальним показником такого виду діяльності, проте майже п'ята частина (17 %) з них має професійний стаж роботи до 5 років.

На початку дії регіональної програми проведено опитування суб'єктів профілактики девіантної поведінки неповнолітніх дівчат щодо того, яку теоретичну підготовку вони мають до такого виду роботи. Встановлено нечіткість відповідей і професійних позицій. Реальну картину готовності суб'єктів профілактики дає їх самооцінка, встановлення кількісних показників (табл. 2). Тільки п'ята частина суб'єктів профілактики визнала свій рівень знань, умінь, навичок як оптимальний і достатній. Тому закономірно постало завдання підвищити ефективність роботи фахівців у цій сфері, забезпечити їх у профілактиці девіантної поведінки діагностико-профілактичним інструментарієм для збільшення її ефективності.

Таблиця 2

Оцінка суб'єктами профілактики свого рівня готовності до профілактики девіантної поведінки дівчат шкільного віку

№ з/п	**Рівні готовності до профілактичної роботи**	**Кількість осіб (у %)**
1	Низький	55
2	Неналежний	24
3	Достатній	14
4	Оптимальний	7

Визначено деякі статистичні показники щодо суб'єктивних особливостей стану підготовки фахівців до профілактичної роботи.

- На думку суб'єктів профілактики, факторами впливу на готовність фахівця до профілактичної роботи є знання і вміння, здобуті впродовж фахової підготовки у вищому навчальному закладі, – 67 %; знання і вміння, отримані у ході набуття досвіду роботи, – 32 %; знання, одержані під час опрацювання теоретичних і нормативно-правових джерел за напрямом роботи, – 22 %; вроджені особистісні якості – 22 %.
- Нами визначено фактори ефективності роботи фахівця з профілактики девіантної поведінки дівчат шкільного віку: наявність відповідного рівня теоретичної підготовки – 31 %, володіння інформацією про соціальне оточення неповнолітньої – 24 %, знання законодавчо-нормативної бази діяльності, володіння діагностико-профілактичним інструментарієм – 19 %, наявність стажу практичної діяльності – 19 %, знання про вікові психологічні особливості суб'єктів педагогічного впливу – 7 %. Завадами у здійсненні ефективної профілактичної роботи є: відсутність часу – 21 %; відсутність бажання – 17 %; незацікавленість проблемою – 16 %; малозначущість проблеми – 15 %; інші чинники – 38 %.

• Фактори впливу на вибір моделі профілактичної роботи з особами девіантної поведінки інші: здобутий досвід роботи – 46 %; вивчення навчальних курсів і літературних джерел – 39 %; поради досвідченіших фахівців, методистів, практиків – 31 %; власна інтуїція, особисті якості – 29 %; життєвий досвід – 21 %; розповіді, поради інших спеціалістів – 20 %. Ці аналітичні дані враховано у ході науково-методичного забезпечення профілактики девіантної поведінки дівчат.

Поняття "етика профілактичної роботи" охоплює: моральну відповідальність перед особою, щодо якої здійснюється превентивна робота; сприйняття інших людей такими, якими вони є; професіоналізм; вміння стримувати емоції, негативні почуття; позитивну налаштованість і мотивацію профілактичної роботи; відповідальне ставлення до своєї роботи і долі неповнолітньої; стиль проведення роботи з дівчатами, профілактичної роботи загалом.

Професійні знання, вміння і навички повинні базуватися на позитивних особистісних якостях: комунікабельності, відповідальності, емпатійності, доброзичливості, психологічній урівноваженості, толерантності, гуманності, ввічливості, терплячості, організованості, тактовності, достатньому розвитку вольових якостей; повазі до особистості дівчини, її мікросоціального оточення, а також на відповідних навичках етики профілактичної роботи і ділових стосунків.

У сукупності знання, вміння, навички здійснення профілактики девіантної поведінки можна звести до двох складових.

• *Соціально-організаційна складова* профілактичної діяльності спрямована на оптимізацію соціального формування і розвитку особистості, покращення соціально-педагогічних можливостей середовища, в якому живе і формується особа. Метою цієї складової є набуття знань, умінь і навичок виявлення, запобігання та обмеження негативних суспільних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб, організація соціального простору неповнолітніх.

• *Психолого-педагогічна складова* – превентивна індивідуальна робота – вироблення в неповнолітньої стійкості до негативних впливів соціального оточення, профілактика і корекція асоціальних поглядів і переконань. В основі цієї складової лежать конкретні технології, зорієнтовані на допомогу у розв'язанні різноманітних особистісних проблем та забезпечення психолого-педагогічних умов для формування позитивної спрямованості розвитку особистості.

Формування високого фахового рівня, компетентності спеціаліста забезпечує організація й проведення навчально-методичних практик: навчальних семінарів; розробка, удосконалення і впровадження методичних матеріалів; обмін досвідом; вироблення перспективних ліній роботи шляхом організації конференцій, круглих столів, дискусій, обговорень; аналіз результативності роботи через звітність, конкурси, експертну оцінку, консиліуми, робочі наради, педради та ін.

Підвищення готовності фахівців до профілактичної роботи з попередження і подолання девіантної поведінки дівчат охоплює такі напрями: сутність і причини девіантної поведінки неповнолітніх загалом і дівчат зокрема; психолого-педагогічні особливості неповнолітніх осіб, груп ризику, девіантної поведінки; сутність, механізми формування видів девіантної поведінки; врахування факторів, які впливають на формування девіантної поведінки; здійснення профілактики відповідно до рівнів профілактичної роботи; оптимальний вибір діагностичного інструментарію, методів і форм профілактичної роботи; прогностична соціально-педагогічна робота. Отримала своє підтвердження позиція, що покращенню профілактичної діяльності сприяє систематичне, комплексне впровадження основ попередження і подолання наслідків девіантної поведінки та вміння налагоджувати взаємодію з іншими соціальними структурами.

Урахування суб'єктивного фактора, який притаманний організації, проведенню й оцінюванню профілактичної роботи, має свої особливості.

Організація проведення профілактичної роботи. Найбільш доцільним для проведення профілактики девіантної поведінки і для здійснення поставлених перед нею завдань є визначення кадрового потенціалу тих закладів, установ та організацій, які займаються профілактикою конкретних негативних соціальних явищ. Це відповідає вторинній профілактиці. На другому місці – ті, діяльність яких спрямована на первинну профілактику девіантних проявів поведінки неповнолітніх і молоді. Їх діяльність – у рамках ранньої профілактики і найбільше – первинної. На третьому місці – ті, хто займається третинною профілактикою.

Загальні вміння суб'єктів профілактики відповідають здійсненню заходів первинної і вторинної профілактики. Третинну профілактику девіантних відхилень у поведінці індивідів, груп людей здійснювати без відповідної підготовки важко, коли теоретичний і практичний рівень підготовки є недостатнім. Це стає причиною труднощів під час організації профілактики, проведення заходів. Успішне її здійснення відповідає певним внутрішньоструктурним вимогам: 1) достатній рівень організації трудових відносин у структурі; 2) налагоджена співпраця методистів і виконавців; 3) наявність добре розробленої нормативно-правової і теоретичної бази та підготовлених кадрів до методичної і профілактичної роботи.

Проведення й контроль за реалізацією заходів. Метою профілактичного контролю є здійснення замірів, що стосуються соціальної, педагогічної, соціально-педагогічної занедбаності неповнолітніх дівчат, виявлення результативності профілактичної роботи, надання необхідної допомоги, встановлення й усунення недоліків у виконанні практичних завдань. Урахування цього аспекту дозволяє організувати роботу, визначити найбільш доцільні форми удосконалення профілактичної діяльності. Допомога у проведенні профілактики визначається умовами співпраці, налагодженням діяльності науковців,

методистів, суб'єктів безпосередньої профілактичної діяльності. У цьому аспекті найбільш оптимальним є присутність, причетність, залучення методиста для надання своєчасної, доцільної, корекційної, організаційної методичної допомоги.

Ефективним виявилося залучення до реалізації регіональної програми волонтерів з числа студентів, які здобувають фах соціального педагога, здійснення методики "рівний – рівному". Досліджено можливість залучення їх до такого виду робіт. Рівень готовності студентів до профілактичної роботи з особами, які страждають наркоманією, зростає відповідно до змісту, кількості та обсягу вивчених навчальних дисциплін.

На основі порівняння відповідей на почергові запитання встановлено характеристики щодо рівня готовності студентів до профілактичної роботи та їхньої самооцінки. Найкраще студенти володіють технологією профілактичної роботи з особами, які вживають нецензурні слова, найменше – з особами, які займаються проституцією. Потребує більшої уваги сприяння оволодінню студентами технологій профілактичної діяльності з особами, які займаються бродяжництвом, схильні до суїцидальної поведінки. З особами глибокого ступеня соціально-педагогічної занедбаності студенти працювати не можуть. Виходячи з вимог, які ставляться до оцінювання знань, умінь і навичок студентів, наводимо шкалу рівнів їх готовності до профілактичної діяльності: низький (0–35 % або балів), неналежний (36–60 % або балів), достатній (60–75 % або балів), оптимальний (75–100 % або балів). При цьому рівень загальних знань не завжди відповідає рівню готовності до профілактичної діяльності.

Аналіз діяльності суб'єкта профілактики. Формування фахового рівня спеціаліста передбачає озброєння відповідними знаннями, вміннями. Суттєвим критерієм в оцінюванні ефективності роботи є рівень виконання практичних завдань і профілактичних заходів.

І ступінь – відтворювальний. Фахівець відтворює на практиці набуті знання, вміння. Сюди відноситься опис фактів, подій, виконання завдань за розробленими зразками. За проведеним спостереженням, цьому рівневі відповідали 30 % з числа визначених суб'єктів профілактики на початковому етапі програми, 16,1 % – на завершальному.

ІІ ступінь – ініціативний. Спеціаліст здійснює активний пошук шляхів, методів проведення профілактичних заходів, виконання практичних завдань. Це, насамперед, здійснення індивідуальної роботи, вирішення проблемних ситуацій, пов'язаних із профілактикою асоціальних дій окремих індивідів (50,2 % та 55,7 % суб'єктів профілактичної дії відповідно).

ІІІ ступінь – творчий. Розробка фахівцем власних або інтерпретація методик та технологій проведення профілактичних заходів і профілактичної роботи загалом. Це передбачає застосування теоретичних знань у нових умовах, вміння аналізувати факти і явища дійсності (19,4–29,2 %).

Таким чином, організація, проведення й оцінювання суб'єктивного фактора профілактики девіантної поведінки дівчат має певні особливості. 1. Її проведення вимагає наявності теоретичних знань, практичних умінь, що передбачено завданнями первинної, вторинної і третинної профілактики. 2. В оцінювання профілактики повинні входити: володіння методами, технологіями профілактичної роботи, прийомами психолого-педагогічного впливу. 3. Ефективне проведення профілактики проходить за умов дієвості й високого рівня чітких функціональних профілактичних зобов'язань у діяльності соціальних структур. 4. Оцінка профілактики охоплює насамперед рівень здійснення профілактичних заходів, що вимагає урахування і теоретичної, і практичної підготовки, відповідності відтворювальному, ініціативному чи творчому ступеням у здійсненні профілактичної роботи.

Визначення суб'єктами профілактики її організаційних труднощів при реалізації свідчить про зростання їх професійного рівня: невідповідність специфіки діяльності змісту профілактичних завдань (2 %), відсутність системного та комплексного характеру профілактичних заходів (2,5 %), низький організаційний рівень профілактичної роботи (3,7 %), а також можливість неврахування всіх факторів впливу на поведінку неповнолітньої особи (3 %); варіативність профілактичних підходів, складність визначення оптимальних технологій роботи у динамічних умовах сьогодення (3,8 %); відсутність позанавчальної і позашкільної роботи (4 %); переповненість класів (1,9 %). Це вимагає перегляду практичної роботи, узгодження планів їх роботи з програмами профілактичних заходів, внесення поточних коректив у роботу.

Суб'єктами – учасниками регіональної програми визначено також труднощі психолого-педагогічного характеру у реалізації профілактичних завдань: небажання батьків неповнолітніх співпрацювати з школою, розбіжність інтересів школи і батьків; часові обмеження; неготовніть суб'єкта до виховної чи профілактичної діяльності, до роботи з важковиховуваними дітьми; низький рівень розуміння реалій сьогодення; переважання теоретичної підготовки до профілактичної діяльності; відсутність у дівчат навчальних інтересів, мотивації до співпраці.

Висновок. Однією з умов успішної профілактики є підвищення кваліфікації суб'єктів профілактики щодо попередження і подолання поведінкових девіацій дівчат у єдності її складових – соціально-організаційного і психолого-педагогічного. Визначення вихідних даних, які стосуються суб'єктів профілактики, моніторинг і аналіз якості профілактичної діяльності дозволяють вчасно вносити корективи в соціально-організаційне, психолого-педагогічне, науково-методичне забезпечення профілактичного процесу.

Література

1. Гундарова И. О последствиях восприятия телевизионной информации младшими школьниками / И. Гундарова // Воспитание школьников. – 2005. – № 9. – С. 49–53.

2. Дранищева Э. И. Психологические особенности личности трудновоспитуемых девочек-подростков / Э. И. Дранищева // Актуальные проблемы социализации девушек-подростков : сб. науч. статей / под общ. ред. Г. М. Лактионовой. – К. : А.Л.Д., 1995. – С. 59–63.

3. Захарчук В. А. Девиантное поведение учащихся младших класов / В. А. Захарчук // Начальная школа. – 1998. – № 6. – С. 101–105.

4. Корсак К. Приховані небезпеки статевої освіти / К. Корсак // Освіта і управління. – К., 2003. – № 1. – С. 162–169.

5. Мануйлова Т. Система социальной работы з девиантными подростками / Т. Мануйлова // Социальная работа. – 2006. – № 4. – С. 14–15.

Павленчик В. Любов педагога до дітей як важлива умова духовно-морального виховання / В. Павленчик // Початкова школа. – 2004. – № 6. – С. 10–11